

ШАХРАЙЧУК І.А.

УДК 94 (477.66) "1941 - 1945"

ПАСИВНИЙ СПРОТИВ НАСЕЛЕННЯ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ НАЦИСТСЬКОМУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджено одну із ключових складових частин руху Опору населення області "новому порядку". На підставі архівних документів розкрито саботаж населення політичним, економічним та військовим заходам нацистського окупаційного режиму та боротьбу за звільнення території області від фашистських загарбників.

Ключові слова: окупація, рух Опору, саботаж, нацизм, війна, пасивний спротив.

Исследовано одну из ключевых составных частей движения Сопротивления населения области "новому порядку". На основе архивных документов реконструировано саботаж населения политическим, экономическим и военным мероприятиям нацистского оккупационного режима и показано борьбу за освобождение территории области от фашистских захватчиков.

Ключевые слова: оккупация, движение Сопротивления, саботаж, нацизм, война, пассивное сопротивление.

The people's fight against "new rules" during World War II in Dnipropetrovsk was examined. The archive documents were recreated. On the basis of these documents we analysed the examples of fights of the local population against political, economic and military measures set by the fascists invaders as well as the people's struggle for the freedom of the local territory.

Key words: War, resistance movement, Nazi, the occupation regime.

Німецька окупація показала справжні цілі гітлерівців щодо України. Вона принесла українцям принизливі тілесні покарання, масові страти, фізичний та моральний терор, повне безправ'я людей і свавілля окупаційної адміністрації, катастрофічне зниження життєвого рівня, параліч культурного і громадського життя, рабські умови праці та насильницьку відправку молоді до Німеччини, стан непевності в завтрашньому дні. Окупаційний режим став визначальним, хоча й не єдиним, чинником у мобілізації цивільного населення на антифашистську боротьбу.

Недооцінювати спротив поневоленого населення, що був найбільш масовою формою руху Опору, особливо в Дніпропетровській області, де природно-географічних можливостей для збройного опору було мало, не можна. Степовий ландшафт Дніпропетровщини непридатний для ведення масштабних партизанських дій. Тому пасивні форми опору набували тут особливого значення, оскільки в економічній та психологічній сферах цей опір завдавав ворогові не меншої, а, може, й більшої шкоди ніж збройні і диверсійні дії партизанів і підпілля. Хоча як організований, так і

неорганізований опір загарбникам розпочався одночасно, все ж саме стихійний спротив населення був джерелом, з якого живився організований рух Опору.

У листі до А. Розенберга від 15 жовтня 1943 р. високопоставлений німецький чиновник Г. фон Гомайер писав після перебування в Україні: "У той час як на Заході перемога зброї несе за собою закінчення війни... на Сході війна закінчиться лише тоді, коли перемога зброї буде доповнена повним подоланням ідей противника. У цьому сенсі вирішальне значення набуває те, чи буде російський (радянський - І.Ш.) народ стояти на нашому боці, залишиться він осторонь від подій, чи буде триматися радянського режиму" [26, арк. 49 - 50]. 28 жовтня 1941 р. Т. Оберлендер дав правильний прогноз подальшого розвитку подій в Україні: "Якщо ми не будемо поводитися з населенням як з партнером, з яким ми виконуємо спільно велике завдання, а будемо розглядати його як об'єкт експлуатації... то по мірі розширення окупованої території і при наявних труднощах з комунікаціями, велику небезпеку для нас буде являти відчайдушний активний і пасивний опір..." [23, арк. 51].

Для виявлення ознак зародження і розвитку пасивного спротиву населення німецьким загарбникам важливо з'ясувати мотиви, які спонукали до цього мирних людей. Серед них були: ідеологічні (більш притаманні учасникам організованих форм руху Опору), економічні та побутово-психологічні (властиві учасникам пасивного спротиву). Ідеологічні мотиви спонукали населення до свідомого опору загарбникам і корінилися в патріотизмі та неприйнятті нацизму більшістю жителів України. Радянська історіографія вважає головним, якщо не єдиним, рушієм народного опору саме ідеологічну мотивацію, обходячи увагою інші [21, арк. 70 - 71]. Така позиція дозволяла радянським історикам говорити, що Компартія не лише підтримувала і направляла спротив населення, але й

"постійно і неподільно керувала всією боротьбою, надала їй організованого характеру" [11, с. 58]. Численні історичні джерела радянського і німецького походження, розглянуті вище, називають ще й інші мотиви, виходячи з яких населення ставало на шлях спротиву загарбникам.

Економічні мотиви спротиву (невдоволення людей погіршенням матеріального становища і відстоювання своїх економічних інтересів) могли викликатися як свідомими, так і несвідомими факторами. Несвідомими можна назвати такі випадки спротиву, коли людина навіть не здогадується, що своїми діями бореться з фашизмом (це в неї виходить мимоволі, спонтанно), або ця боротьба не є усвідомленою метою її вчинків. Наприклад, розкрадання матеріальних цінностей з, одного боку, викликалося прагненням завдати збитків окупантам, а з іншого - прагненням забезпечити своє власне існування. Небажання продуктивно працювати на німців викликалось як небажанням підтримувати нацистів, так і просто матеріальною незацікавленістю в результатах своєї праці. Український селянин намагався виробляти сільськогосподарську продукцію тільки для власного споживання, а робітник вважав марним працювати інтенсивніше і заробляти більше грошей не стільки з ненависті до окупантів, скільки через незацікавленість у сумлінній роботі, що надто низько оплачувалася. Ухилення від здачі теплих речей для вермахту спричинялося перш за все небажанням залишитися без одягу, а не намаганням зробити свій внесок у розгром ворога під Москвою взимку 1941 - 1942 рр.

Побутово-психологічні мотиви також були неусвідомленими, нерідко носили спонтанний характер і ґрунтувалися на звичці людей ще з радянських часів обходити чи саботувати розпорядження влади, які їх не влаштовували. Так, для окремої людини допомога червоноармійцям викликала не лише патріотичними почуттями, але для

багатьох і звичайним співчуттям до "наших", сподіванням на те, що власний син або чоловік, який теж знаходиться в лавах Червоної Армії, може одержати допомогу від інших "добрих людей". Крім того, при наближенні Червоної Армії окремі люди своєю участю (або імітацією участі) в антифашистській діяльності намагалися заслужити прихильність радянської влади. В цьому випадку головним мотивом опору загарбникам був страх перед поверненням каральних органів СРСР. Природно, що в реальному житті всі ці мотиви тісно перепліталися і кожен з них мав велике значення в розгортанні протиборства людей окупаційній політиці нацистів, адже саме поєднання всіх трьох мотивацій і зумовило надзвичайну масовість пасивного спротиву населення в Україні. Зауважимо, що цю мотивацію дуже важко "виловити" в наявних історичних джерелах.

При цьому зауважимо, що згідно з вказаними особливостями поведінкових мотивацій, їх організаційної та ідеологічної неоформленості, пасивну боротьбу населення не можна відносити ні до радянського, ні до національного руху Опору. Стихійний спротив мирного населення окупантам був окремою формою антифашистського руху Опору в Україні, учасниками якого були люди різної політичної орієнтації або зовсім аполітичні.

Спротив місцевого населення розпочався відразу після окупації Дніпропетровщини і набув різноманітних форм його проявів. Однією з них стала допомога місцевого населення військовополоненим червоноармійцям та оточенцям. Гітлерівці забороняли місцевим жителям надавати їм будь-яку допомогу. Але мирні люди, ризикуючи життям, рятували радянських солдатів. Оточенцям надавали притулок, харчі та цивільний одяг, полонених намагалися визволити з концтаборів або, принаймні, нагодувати. Політуправління радянського Південного фронту 15 листопада 1941 р. повідомляло, що військові, "які виходять з ворожого оточення

зустрічають скрізь співчуття і допомогу з боку населення. Часто колгоспники... віддають їм свій останній одяг" [33, с. 27]. Група лікарів і медсестер лікарні ім. І. Мечникова в Дніпропетровську, використовуючи фіктивні діагнози та документи, визволили 140 радянських військовополонених, а група лікарів інфекційної лікарні - 890 [32, арк. 150]. Окупаційні урядовці були вкрай розлючені такою допомогою, і 30 квітня 1942 р. з'явилося повідомлення генерального комісара Дніпропетровська про покарання за допомогу військовополоненим [38, арк. 157].

Першою німецькою акцією, яку фактично саботувало населення Дніпропетровщини, було збирання теплих речей для вермахту взимку 1941 - 1942 рр. Ця кампанія дістала назву "Вінтергілфе" ("Зимова допомога"). Населення знаходило всілякі причини аби саботувати цю кампанію і, як результат, практично ніде німцям не вдалося зібрати заплановану кількість одягу. Та й зібраний одяг теж не весь потрапляв за призначенням. Так, у Дніпродзержинську на складі сортування і пакування вже прийнятого одягу робітниця непомітно різали лезами кожухи та інший одяг. Чотири рази німці призначали терміни здачі речей і щоразу вони зривалися [6, с. 52]. У Дніпропетровську на 12 січня 1942 р. із 120 домоуправлінь жителі 21-го взагалі не здали нічого з теплих речей [10, арк. 2]. Дніпропетровська міська управа через рік після початку "Вінтергілфе", 12 листопада 1942 р., видала наказ, в якому зазначалося про зрив населенням здачі речей для німецької армії, а тому жителям міста потрібно негайно здати всі теплі речі під загрозою того, що "порушники" будуть покарані, а речі конфісковані [6]. Жителі Дніпропетровщини зірвали й акції по збору металевих і гумових виробів та іншої потрібної окупантам сировини. Так, у вигляді нагороди за здачу кольорових металів у заклик, вміщеному в газеті "Нове Українське слово" 25 листопада 1941 р., влада обіцяла населенню "додаткові продукти

харчування". Рік по тому, 13 листопада 1942 р., у цій ж газеті було вміщено "Відозву", у якій опосередковано визнано провал цієї кампанії. У "Відозві" звучали погрози: "Не здані до цього часу металеві речі підлягають конфіскації, а особи, які запізнилися з їх здаванням, будуть покарані" [23, арк. 34, 35].

Важливим проявом опору жителів області окупантам став саботаж примусової відправки молоді на роботу до Рейху. Після поразки вермахту під Москвою взимку 1941 - 1942 рр. питання дефіциту робочої сили для Німеччини набуло стратегічного значення. Доля Другої світової війни вирішувалася не лише на фронтах, але й на промислових підприємствах. Перемоги на фронтах визначалися не тільки знищеною живою силою, літаками і танками противника, але також і кількістю та якістю виготовленої і відремонтованої техніки, можливістю на підприємствах ефективно замінити іншими категоріями населення боєздатних чоловіків, аби направити їх на фронт. Тобто, фактично, кожен не виготовлений танк дорівнював танку знищеному, а кожен німець, якого не змогли замінити в тилу, дорівнював знешкодженому німецькому солдатowi на фронті. Такий показник практично не враховувався попередніми дослідниками у визначенні втрат, нанесених рухом Опору фашистським загарбникам.

Оскільки великі людські втрати потребували все нових мобілізацій німецьких робітників, яких треба було кимось замінити на заводах Німеччини, проблема робочої сили перейшла в розряд першочергових - від її вирішення залежали подальший хід і результат війни. В СРСР кадрових робітників в основному замінили жінки та підлітки. Їхня самовіддана праця, а часто і власний патріотичний ентузіазм, дали Радянському Союзові змогу не лише з кожним роком збільшувати військоове виробництво, але й перевершити військоове виробництво в підконтрольній Німеччині частині Європи. В Німеччині радянський шлях вирішення проблеми навряд чи був можливий, і тому німецько-фашистська

влада вирішила покрити гострий дефіцит робочої сили шляхом заміни німецьких робітників іноземними.

Спротив населення примусовому вивезенню людей на невольницьку працю до Німеччини набрав широкого розмаху. Спочатку фашисти сподівалися набрати необхідну робочу силу добровільно. Але вже перша акція добровільного набору дала замість запланованих 100 тис. лише 17 тис. робітників [24]. Після провалу добровільного набору німці перейшли до насильницької мобілізації української молоді. Мобілізовані, не бажаючи їхати до Німеччини, масово втікали в ліси, переховувалися в балках, у скиртах, на горищах і в льохах, ухилялися від реєстрації, приховували свій вік, відмовлялися з'являтися на збірні пункти, тікали по дорозі до Німеччини. Наприклад, у квітні 1943 р. в с. Томаківка Дніпропетровської області було схоплено для відправки до Німеччини 1225 чоловік, але більше чотирьохсот з них розбіглося [7, с. 222].

Масовість ухиляння українців від відправки до Німеччини обумовила безсилля окупантів перед цим явищем. Не допомагало ні посилення пропаганди серед населення з цього питання, ні підвищення продовольчих пайків та обіцянки переваг при розподілі землі і реманенту тим, хто виявить добровільне бажання поїхати до Рейху. Німці впроваджували все більш жорстокі санкції проти "саботажників", але й вони не могли суттєво змінити ситуацію на користь нацистів. Характерним доказом безсилля німців перед масовим ухилянням населення від рабства є витяг із розпорядження штадткомісара Дніпропетровська Клостермана від 14 вересня 1943 р.: "Оскільки погрози тюремного ув'язнення досить сильно не вплинули, то я дав розпорядження, щоб в усіх сім'ях, члени яких будуть ухилятися від другого транспортування, конфіскувати весь рухомий і нерухомий інвентар, доки зобов'язані не підкоряться закону трудової повинності" [15, арк. 89]. Про те, як ухиляння

від відправки до Рейху впливало на зрив планів ворога, свідчили самі німецькі повідомлення з України. Вони визнавали, що незважаючи на зусилля поліції, в 1942 р. було набрано лише 25 - 30% потрібного контингенту [11, с.178], а нестача робочої сили і транспорту стали стримуючими ланцюгами для реалізації їхніх військово-економічних заходів [16, с. 68].

Найбільш ефективним на Дніпропетровщині був спротив населення економічним заходам окупантів. Німці чимало зусиль доклали для організації ремонту бойової техніки, виробництва зброї та боєприпасів на південноукраїнських підприємствах. Але тут на заваді їхнім планам став масовий саботаж. Український радянський дослідник Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу, член-кореспондент АН УРСР В. Клоков підкреслює, що економічний саботаж завдавав окупантам не менших втрат, ніж збройні напади і диверсії [2, с. 232]. У поліційному донесенні з України так характеризується поведінка робітників: "Робітники... рано чи пізно кидають роботу. Останнє спостерігається в тисячах випадків. Ловлення робітників, що втекли, не дає жодних практичних результатів... не вистачає поліційних сил для супроводження втікачів під охороною на дотеперішнє місце роботи" [19, с. 38]. На Дніпропетровщині особливо відчувався дефіцит висококваліфікованих спеціалістів. Не вистачало інженерів, металістів, гірників, будівельників. Багато хто з них приховував свій фах, уникав реєстрації на біржі праці, та йшов з міста в сільську місцевість, де легше було вижити. У селах Південної України окупанти були змушені проводити спеціальні заходи по виявленню і насильницькій мобілізації гірників Криворіжжя, які ухиляючись від праці на німців, паралізували роботу стратегічно важливого промислового району.

Ефективним видом саботажу стала низька продуктивність праці робітників. Зокрема, в Кривбасі замість запланованих

15 тис. тонн залізної руди в день добувалося 3 - 6 тис. тонн на місяць. На металургійних заводах Придніпров'я і Донбасу німці передбачали в 1943 р. отримати 1 млн. тонн сталі, а в 1944 р. - 2 млн. тонн (до війни Україна давала 9 млн. тонн), а отримували лише 30 - 70 тис. тонн на рік [30, с. 4]. У Дніпродзержинську німці планували здійснити першу плавку сталі на заводі ім. Ф. Дзержинського через 3,5 місяці, а через 4 місяці планували відновити виробництво прокату. Проте внаслідок саботажу перша плавка відбулася тільки на 629-й день з початку ремонту, а перший прокат - на 547-й день. За весь період окупації німці спромоглися виплавити там лише 5-добовий довоєнний виробіток заводу по сталі і 12-годинний виробіток по прокату. Причиною такої низької продуктивності було перш за все небажання робітників працювати. Доказом цього стало те, що після приходу Червоної Армії знов зруйнований завод дав першу плавку вже на 26-й день після звільнення, а перший прокат - через 40 днів [14, с. 219]. Безперечно, існували й інші причини низької ефективності праці українських робітників. Часто підприємства не працювали зовсім або працювали не на повну потужність не з вини саботажників, а через фізичне виснаження робітників, нестачу палива, сировини, електрики, робочих рук, транспортних засобів. Проте самі окупанти в численних звітах, донесеннях та повідомленнях різного авторства і характеру головною причиною низької ефективності промислового виробництва називають саме опір населення [31, арк. 17].

Спротив робітників завдав суттєвої шкоди відновленню німецькими окупантами промисловості. Саботаж став головною причиною того, що німцями не вдалося ввести в дію жодне велике підприємство в дію і великі металургійні підприємства Дніпропетровська та Дніпродзержинська. Наприклад, на металургійному заводі ім. Г.І. Петровського робітники знищили привезений з Німеччини електрокабель,

краю. Низька продуктивність праці, саботаж і диверсії стали поширеним явищем.

Німці так і не змогли через саботаж і диверсії робітників використати корисні копалини Криворізького гірничорудного та Нікопольсько-Марганецького басейнів. Як не вдалося ввести в дію і великі металургійні підприємства Дніпропетровська та Дніпродзержинська. Наприклад, на металургійному заводі ім. Г.І. Петровського робітники знищили привезений з Німеччини електрокабель, зняли і закопали в землю окремі деталі електростанції, доменного і мартенівського цехів, вивели з ладу повітродувну машину, чим перешкодили введенню в дію підприємства. Подібні акції робітників зафіксовані й на інших заводах Дніпропетровська. А в Павлограді двічі була виведена на тривалий час електростанція [30, с. 7].

Спротив українського населення у сільськогосподарській галузі також був масовим. Підкоривши майже всю Європу, Німеччина, однак, не мала достатніх продовольчих запасів для ведення затяжної війни. Тому основною вимогою німецької економічної програми на Сході стало забезпечення Німеччини та її армії продовольством. Ухилення селян від насильницької відправки до Німеччини та від здачі сільгосппродуктів, несплата податків, масовий невихід на роботу, недбалість і шкідництво під час роботи зірвали плани окупантів задовольнити свої продовольчі потреби за рахунок України. Історія повторилася і в 1941 - 1944 рр. Т. Оберлендер слушно зауважив: "Якщо від українського селянина вимагаєш 100 %, то отримаєш 60 %, якщо ж вимагаєш 80 %, отримаєш 40 %" [8, арк. 31].

Трудовий саботаж селян Дніпропетровщини також був, як і в промисловості, досить ефективним. Селяни повсюдно під різними приводами не виходили на роботу. Встановлені німцями норми трудоднів, плани

сільськогосподарських робіт і здачі продовольства селянами не виконувалися. Так, 27 червня 1942 р. Новомиkolaївська сільська управа Дніпропетровської області інформувала районну поліцію: "Просимо вислати в громадське господарство № 43/15 поліцаїв: в поточний момент вихід на роботу впав більш як на 50 відсотків. Самі ми вже не в силах що-небудь вдіяти, а зрушення можна здійснити лише через поліцію" [17, арк. 81]. Для порівняння реакцій українських селян на нацистську окупаційну політику на початку окупації і вже взимку 1941 р. наведемо витяг з "Донесення про діяльність айнзацгруп поліції безпеки і СД" за жовтень 1941 р., в якому говориться: "Старанність селян при збиранні врожаю була задовільною. Незважаючи на недостатнє керівництво і нестачу машин та реманенту, врожай був зібраний у більшості випадків на 3-5 днів швидше, ніж в попередні роки" [18, арк. 33]. Різниця з ситуацією літа 1942 р. очевидна. Тобто, незацікавлені у результатах своєї праці селяни не бажали трудитися на окупантів. І всі примусові та каральні заходи не в змозі були тут зарадити.

Неспроможність побороти трудовий саботаж була викликана його надзвичайною масовістю. Емоційний звіт начальника відділу продовольства при генерал-комісарі Житомира за 17 червня 1943 р. віддзеркалює становище по всьому Рейхскомісаріату: "У той час (листопад 1941 р. - І.Ш.) було можливо меншою кількістю людей зробити більше продуктивної роботи, ніж тепер при 10-кратному збільшенні числа сільськогосподарських начальників" [14, с. 121]. Та обставина, що український селянин працював на німців лише під примусом і опирався грабунку, змусила їх організувати інститут "сільськогосподарських фермерів" і уповноважених по заготівлі сільськогосподарських продуктів. До 15 квітня 1942 р. з цією метою в Німеччині було мобілізовано 13028 сільськогосподарських фермерів, а на 18 грудня 1942 р. в Україні знаходилося 11500 уповноважених [27, арк. 34].

Таким чином, своїм саботажем селяни спричинили кількісне збільшення окупаційного апарату в Україні, що стало реальним внеском у перемогу над ворогом, оскільки частина цих чиновників, за відсутності саботажу, могла потрапити на фронт. За визнанням самих німців, окупаційний апарат у РКУ налічував 200 тис. чол., ? з яких можна було б, за умов співпраці місцевого населення, вивільнити для фронту [3, с. 285].

Внаслідок трудового саботажу в цілому по Україні на червень 1942 р. норма здачі зерна була виконана лише на 40% [25, арк. 46], а врожайність зернових становила лише 25% довоєнного рівня, посівні площі скоротилися до 65% [18, с. 301], а на Дніпропетровщині - до 50% [9, с. 148]. Збирання посіяного збіжжя затягувалося до зими, пускалося в полове, розкрадалося. За весь період окупації західних районів СРСР німці змогли отримати з них лише 28 % запланованої кількості зерна, 53 % цукру і 18 % олії [10, с. 80; 274, с. 297]. З України гітлерівці за весь період окупації отримали лише стільки, скільки планували отримувати щорічно [4, с. 76].

Такий саботаж відчутно вдарив по планах фашистів зробити Україну продовольчою базою Рейху. Попри плани Гітлера повністю покласти постачання вермахту на плечі населення окупованих районів СРСР, ці потреби покривалися тільки на 80% в хлібі, 83% у м'ясі, 77% в салі, 70% в картоплі. Як наслідок, 1 липня 1942 р. німецьке командування вимушено скоротило продовольчий пайок своїм солдатам на Східному фронті, те саме сталося і в Рейху. 1942 р. у самій Німеччині не вистачало 5 млн. тонн зерна і 7 млн. тонн фуражу [22, с. 4].

Відступаючи під ударами Червоної Армії з України, нацисти почали вдаватися до тактики "випаленої землі", намагаючись знищувати посіви, промислові і житлові об'єкти, запаси сировини і продовольства. Восени 1943 р. окупанти заборонили селянам сіяти озимі, аби позбавити

наступаючу Червону Армію продовольства. Але, за німецькими даними, селяни Півдня України, саботуючи це розпорядження фашистів, таки засіяли під озимину 25% посівних площ [35, с. 2]. Селяни також навмисно затягували збирання врожаю, через що багато зернових залишилося незібраними до приходу радянських військ. На Дніпропетровщині таким чином врятували 546,5 тис. га зернових і 103,9 тис. га соняшника [5, арк. 5].

Невдоволення абсолютної більшості людей "новим порядком", наростання опору загарбникам, перемоги Червоної Армії вибивали ґрунт з-під ніг окупантів, і в 1943 р. політична ситуація в окупованих районах почала виходити з-під німецького контролю. Окупанти не в силі були придушити саботаж населення, який за їхнім власним визнанням ставав "відчайдушним". Так, у німецькому донесенні за вересень 1943 р. повідомлялося: "Продуктивність праці знизилася. Робоча дисципліна дуже низька. У прифронтових районах робітники часто не виходять на роботу" [34, с. 8]. В оперативному плані Представництва УШПР при 4-му Українському фронті на листопад-грудень 1943 р. опір місцевих жителів описується так: "У зв'язку з успішним наступом Червоної Армії... населення окупованих районів південних областей України з нетерпінням очікує приходу Червоної Армії, всебічно допомагає якнайскорішому вигнанню німецьких загарбників... добровільно вступає до лав діючих партизанських загонів, а в деяких районах самоорганізується в партизанські формування. Саботує заходи німецького командування: ухиляється від виконання хлібопоставок, розбігається з оборонних робіт і від мобілізації в німецьке рабство" [36, арк. 17].

Посилення спротиву населення окупантам в 1943 - 1944 рр. було викликане не лише активізацією тих, хто брав у ньому участь раніше, але й залученням все більшої кількості нових борців. Точну кількість учасників пасивного опору окупантам неможливо встановити. Але таких людей

було значно більше, ніж тих, хто брав участь в організованих формах антифашистської боротьби. Цілком зрозуміло, що активну боротьбу могла вести тільки невелика частина населення. Багатодітні матері, діти, інваліди, особи похилого віку в більшості своїй не могли брати участі в збройних, диверсійних та великих саботажних акціях. Але на їхню підтримку спиралися активні учасники Опору, яким потрібна була допомога продовольством, притулком, інформацією і т. ін. Ці люди повсякденно саботували розпорядження фашистської адміністрації, підриваючи політичні, економічні та моральні сили окупантів. Враховуючи те, що за оцінками німецької контррозвідки в серпні 1943 р. 95% мешканців Дніпропетровська займало ворожу щодо окупантів позицію [1, арк. 40], можна зробити висновок, що пасивний спротив у цей період став тотальним. М. Коваль вважає, що мало не весь український народ за час окупації став народом-антифашистом.

Як і в питанні про кількість учасників пасивного спротиву, через брак статистичних даних неможливо точно встановити, яких збитків завдав пасивний спротив населення окупантам. В усякому разі командуючий військами вермахту в Україні 17 червня 1943 р. зазначав, що при добровільній співпраці українців, німці могли б отримати з України вдвічі більше [16, с. 45]. Деякі дані все ж дають змогу уявити масштаби провалу військових і економічних планів та прямих збитків нацистів, які значною мірою були спричинені пасивним спротивом населення. Німеччина, маючи більший від радянського економічний потенціал, виробляла протягом війни на кожні 170 радянських літаків лише 100 власних, а на 2000 радянських танків - 1450 німецьких [29, арк. 31]. У 1943 р. валова продукція сільського господарства окупованих районів СРСР склала 16% довоєнної [13, т. 2, с. 318], а в не окупованих районах - 63% [25, с. 159]. У цілому країни Західної і Центральної Європи надали

Німеччині товарів та послуг на 26 млрд. доларів (у цінах 1940 р.), а з СРСР окупанти їх отримали лише на 1 млрд. [12, с. 367].

А. Даллін писав, що німецька окупація в економічному відношенні виявилася повною невдачею, оскільки внесок в економіку Рейху окупованих радянських регіонів, незважаючи на більш жорстоку експлуатацію і на значно більшу територію та наявність ресурсів, у результаті склав лише одну сьому того, що було отримано з Франції [11]. За радянською статистикою в УРСР у саботажі і диверсіях брало участь до 1,5 млн. чоловік, внаслідок чого окупантам вдалося налагодити роботу лише 0,02% довоєнної кількості підприємств і використати лише четверту частину сільськогосподарського потенціалу [23, с. 87]. Таким чином, унаслідок опору населення плани нацистів по економічному використанню України були зірвані, залишилися нездійсненими їхні сподівання примусити Україну зробити основний економічний внесок.

Таким чином, на Дніпропетровщині, в умовах степового ландшафту, де можливості для партизанської боротьби були вкрай обмежені, пасивний спротив мирного населення набув особливого значення. Він став найбільш дієвою формою боротьби в регіоні. Масовим і повсюдним видом спротиву став саботаж усіх заходів окупантів, який мав різноманітні форми: відмова від роботи на окупантів, невиконання виробничих норм, повільний темп роботи, недбалість і випуск продукції поганої якості, прогули, крадіжки, зрив здачі різного роду податків та поборів тощо.

Відмінність методів і видів боротьби, різниця в мотиваціях більшості учасників, масовість робить пасивний (неорганізований) спротив цивільного населення не лише невід'ємною, але й окремою складовою антифашистського руху Опору в Україні, однією з його основних форм, значення якої не можна недооцінювати.

Бібліографічні посилання

1. Верменич Я. В. Регіоналізація соціокультурного простору у категоріальному вимірі / Я. В. Верменич // Україна крізь віки: Збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. - К.: Інститут історії України НАН України, 2010. - С. 23 - 41.
2. Гаранін О. Я. Збірник документів про окупаційний режим на Дніпропетровщині // Архіви України. - 2011. - № 6. - С. 230 - 234.
3. Гриневич В. Неприборкане різноголосся: Друга світова війна і суспільно-політичні настрої в Україні, 1939 - червень 1941 р. / В. Гриневич. - К.; Д.: Ліра, 2012. - 508 с.
4. Горобець Г. Т. Партизанське підполля на Україні 1941 - 1944 гг. / Г. Т. Горобець. - К., 1969.
5. Данилюк М. З. Трудовий подвиг колхозного крістьянства в роки Великої Вітчизняної війни / М. З. Данилюк // Вопросы истории. - 1959. - № 6.
6. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). - Ф. 19. - Оп. 8. - Спр. 1. - 303 арк.
7. ДАДО. Ф. 19. - Оп. 8. - Спр. 1. - 303 арк.
8. ДАДО. - Ф. 2276. - Дніпропетровська Українська допоміжна управа, м. Дніпропетровськ 1941-1943. Оп. 1. - Спр. 44. - 149 арк.
9. ДАДО. Ф. 3233. - Общинні господарства Дніпропетровської області "об'єднаний фонд". 1941-1943. Оп. 1. - Спр. 13. - 33 арк.
10. Дніпропетровська область в роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу (1941 - 1945). Сб. док. і матер. - Д.: Книжкове видавництво, 1962. - 362 с.
11. Дніпропетровськ очима очевидців: 1941 - 1942 / Сост. Г. І. Гуляєв, Н. Д. Бусыгин. - Д.: Промінь, 2012. - 144 с.
12. Дніпропетровська газета. - 1942 - 1943.
13. Загорюлько М. М. Крах плану "Ольденбург": (Освоє економічних планів фашистської Німеччини на окупованій території СРСР) / М. М. Загорюлько, А. Ф. Юденков. - М.: Економіка, 1974. - 383 с.
14. Задорожня Л. В. Соціальна політика Дніпропетровської міської управи в окупаційну добу (1941 - 1943 рр.) / Л. В. Задорожня // Грані. - 2001. - № 5. - С. 40 - 46.
15. Історія Дніпропетровського національного університету / Голова ред. М. В. Поляков. - Д.: ДНУ, 2003. - 232 с.
16. Історія Другої світової війни 1939-1945. В 12-ти томах. - М.: Воєніздат, 1973 - 1982. - Т. 4, 5, 6, 7, 8, 9.
17. Історія України: нове бачення: У 2-х т. / Під ред. В. А. Смоля. - К.: Наукова думка та Українська видавнича група, 1996. - Т. 2. - 336 с.
18. Історія Української РСР. - К.: Наукова думка, 1977. - Т. 7. - 534 с.
19. Коваль М. В. Боротьба населення України проти фашистського рабства / М. В. Коваль. - К.: Політиздат, 1979. - 135 с.
20. Клоков В. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни / В. Клоков, І. Кулик, І. Слинко. - К.: АН УРСР, 1957. - 220 с.
21. Косик В. Україна в другій світовій війні у документах. (Збірник німецьких архівних матеріалів). У 4-х т. / В. Косик. - К., 1997. - Т. 1. - 384 с.; 1998. - Т. 2. - 384 с.; 1999. - Т. 3. - 384 с.; 2000. - Т. 4. - 368 с.
22. Косик В. Україна під час Другої світової війни. 1938 - 1945. - К.; Торонто; Париж, Нью-Йорк, 1992. - 729 с.
23. Кондратенко Л. В. Крах економічних планів німецько-фашистських загарбників на Україні. Історіографічний очерк. Изд. 2-е. / Л. В. Комуністическа партія - організатор звільнення Радянської України від фашистських загарбників. - К.: Політиздат України, 1975. - 360 с.
24. Людина в період окупації. Свідчення П. Ф. Федоренка (1925 - 2008) уродженця с. Шевченко Павлоградського району. - 5 с.
25. Немятій В. Н. В боротьбі за свависвоє грабительських планів фашистської Німеччини / В. Н. Немятій. - К.: Політиздат України, 1982. - 375 с.
26. Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом, 1941-1944 рр. (на матеріалах південних областей) / М. А. Слободянюк // Київська старовина. - 2000. - № 2. - С. 44-57.
27. Сорокін Г. М. Німецько-фашистська система економічної експлуатації окупованих територій СРСР / Г. М. Сорокін, Д. Ф. Вирник, П. П. Липило // Німецько-фашистський окупаційний режим. 1941-1944 гг. - М.: Політиздат, 1965.
28. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). - Ф. 1. - Центральний комітет Комуністичної Партії України Оп. 23. - Спр. 688. - 55 арк.
29. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВУ). Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 182. - 46 арк.
30. ЦДАВОВУ. Ф. КМФ-8. - Оп. 1. - Спр. 38. - 71 арк.
31. ЦДАВОВУ. Ф. КМФ-8. - Оп. 2. - Спр. 1.
32. ЦДАВОВУ. Ф. 4620. - Оп. 3. - Спр. 249. - 17 арк.
33. ЦДАГОУ. Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 27. - 302 арк.
34. ЦДАГОУ. Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 36. - 150 арк.
35. ЦДАГОУ. Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 125. - 17 арк.
36. ЦДАГОУ. Ф. 57. - Оп. 4. - Спр. 131. - 5 арк.
37. ЦДАГОУ. Ф. 62. - Український штаб партизанського руху. Оп. 1. - Спр. 115. - 74 арк.
38. Шахрайчук І. А. Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої Вітчизняної війни (1941 - 1945) / І. А. Шахрайчук, М. А. Слободянюк. - Д.: Оксамит-Текс, 2004. - 294 с.
39. Шахрайчук І. А. Саботаж населенням Дніпропетровщини політичних, економічних та військових окупантів в роки Великої Вітчизняної війни / Проблеми політичної історії України. 36. наук. пр. / Ред. кол.: О. Б. Шляхов (відп. ред.) та ін. / І. А. Шахрайчук. - Д.: Оксамит-Текс, 2006. - С. 175 - 184.

